

УДК.339.92(477) 470

*І.С. КРАВЧЕНКО,
доктор економічних наук, професор,
проректор Університету банківської справи
Національного банку України*

ФОРМУВАННЯ РОБОЧОЇ СИЛИ: МЕГАЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Світова фінансова криза 2008–2009 рр. збіглася з формуванням мегаекономіки: розвиток економічного глобалізму вперше привів до ситуації, коли склалися загальносвітові умови рівноваги попиту і пропозиції не тільки на товари і послуги, а також і на ресурси (у сенсі чинників виробництва: землі, праці, мінеральної сировини, капіталу, інновацій). Праця (робоча сила) в цьому ряду ресурсів як чинник виробництва поведилася досить специфічно і була найактивнішим глобальним ресурсом, що потребує додаткового аналізу та з'ясування нових закономірностей формування робочої сили.

Аналіз досліджень і публікацій із цієї проблеми. Багато відомих учених, зокрема, Фукуяма, Стігліц, Поппер, Аталі, Хантінгтон досліджували економічні проблеми глобалізму. Цьому сприяли також роботи відомих українських вчених у сфері світогосподарських зв'язків: З.Луцишин, Ю.Пахомова, А.Рогача, А.Румянцева, А.Філіпенка, О.Шниркова. Ряд зарубіжних (К.Айгінгер, М.Армстронг, М.Бело, Р.Денніс, П.Казакас, А.Контіс, Д.Меткалф та ін.) і вітчизняних авторів – С.І.Бандур, О.А.Грішнова, А.М.Колот, Е.М.Лібанова, Л.С.Лісогор, В.В.Онкієнко, І.Л.Петрова досліджували сучасні особливості ринку праці. Але мегаекономічний аспект його формування, роль робочої сили як чинника, що урівноважує світову економіку, вивчено недостатньо. А проблема посилення ролі робочої сили в умовах підвищення сировинної дефіцитності світової економіки є дискусійною і потребує глибокого аналізу.

Мета статті полягає у виявленні нових закономірностей формування робочої сили, спричинених сучасною економічною кризою, стрімким зростанням населення світу, рівнем його освіти, що різко підвищує мобільність людей і створює передумови формування нових умов мегаекономічної рівноваги відносно ресурсу праці.

Виклад основного матеріалу. Посткризовий розвиток світової економіки має суперечливий характер. Незважаючи на очевидний прогрес у сенсі макроекономічних показників у більшості країн світу в кінці 2009 р. (четвертий квартал) і першій половині 2010 р., фахівці відзначають неймовірні наслідки кризи. На цьому тлі економічна стабільність сприймається як нестабільність, що стабільно повторюється. Масове застосування традиційних антикризових заходів не дає бажаного результату. Почалася війна обмінних курсів, стандартів, технічних вимог до продуктів і послуг. Щоб з'ясувати нові умови макроекономічної рівноваги, необхідно ще раз повернутися до питання про причини і специфіку сучасної економічної кризи.

Проаналізуємо дані таблиці 1. Як бачимо, динаміка ВВП в досліджуваних країнах у 2007–2010 рр. є дуже різною.

Таблиця 1

Динаміка ВВП в 2007–2010 рр., у відсотках

Країна	2007	2008	2009	2010 (1st half)
США	102,2	100,4	97,5	103,2
Японія	102,4	99,3	94,6	102,0
Китай	113,0	109,0	108,2	110,3
Німеччина	102,5	101,3	95,1	104,1
Індія	109,1	106,1	105,5	108,6
Великобританія	103,0	100,7	95,5	101,6
Франція	102,3	100,4	97,9	101,7
Туреччина	104,7	100,9	94,3	111,7
Іран	107,8	105,6	95,0	–
Світ в середньому	103,8	101,7	98,3	102,0
Росія	108,1	105,6	93	105,2
Україна	107,9	102,1	84,9	106,0
Вірменія	113,8	106,8	85,6	106,7

Аналіз даних, наведених у таблиці, дає змогу зробити такі висновки [1]¹.

1. Країни, що розглядалися (розглядаються) як джерело світової економічної кризи, де була високою роль іпотечного кредитування (наприклад, напередодні кризи в США, Великобританії, Данії іпотечні кредити в сумі становили від 130 до 300 відсотків ВВП), з погляду спаду ВВП опинилися у вигіднішому стані, ніж пострадянські країни, де спад економіки був більшим в 2–4 рази. Притому іпотечне кредитування напередодні кризи складало 3% ВВП Росії, 0,9% – України і 0,8% – Вірменії.

2. На постсоціалістичному просторі спад ВВП всюди виявився більше (табл. 2).

¹ Детальніше проаналізовано в [1].

Таблиця 2

Динаміка ВВП у деяких постсоціалістичних країнах

Країна	2009	2010
Латвія	-16,9	-6,0
Литва	-15,0	1,1
Естонія	-13,0	-2,4 ²
Угорщина	-7,0	0,1
Словенія	-6,5	-1,2
Словаччина	-5,5	4,6
Чехія	-4,3	1,1
Польща	+1,0	3,0

3. Криза була слабкішою там, де був сильний і динамічний сектор малого і середнього бізнесу (Бразилія, Туреччина, Таїланд) і, навпаки, – більш руйнівною в країнах з домінуванням монополістичних і олігополістичних структур (РФ, Україна, Вірменія).

4. Криза виявилася сильнішою в країнах, де економіка, її зростання були диверсифіковані. У випадках відсутності такої диверсифікації (РФ – експорт нафти, Україна – експорт металопродукції, Вірменія – будівництво), можливості урядів впливати на хід кризи були обмеженими.

Ці висновки в цілому є очевидними, а ось наступні три висновки, що виходять безпосередньо із наведених в таблицях закономірностей, спонукають серйозно задуматися над якісними змінами відтворення світової економіки в наші дні.

5. Криза була сильнішою в країнах з дефіцитом робочої сили і слабшою в країнах з профіцитом робочої сили. Найважча ситуація склалася в країнах, де був дефіцит робочої сили порівняно з потенційним рівнем ВВП, і водночас мала місце негативна міграція населення (Україна, Вірменія, Латвія, Литва).

6. Криза була сильнішою в країнах з профіцитом мінеральних ресурсів (країнах-експортерах мінеральної сировини) і слабшою в країнах з дефіцитом цих же ресурсів (країнах-імпортерах мінеральної сировини).

7. Слабшою криза була в країнах, де інноваційна хвиля в розвитку економіки перебувала на стадії інтенсивної реалізації (Китай, Індія, Бразилія), і, навпаки, виявилася руйнівною і сильнішою там, де інноваційна хвиля мала затухаючий характер.

Перш за все необхідно відповісти на запитання: чому криза 2008–2009 рр. виявилася такою глобальною? Учені-економісти довели, що глобальним є такий світ, де принаймні рух хоча б одного ресурсу економіки є практично не обмеженим. А що ж змушує робити таку зміну у напрямі глобалізації економіки? Відповідь, на наш погляд, проста: це, насамперед, зниження тарифів (рис. 1) і утворення ВТО. За 1990–2005 рр. середня торгова тарифна ставка в світі знизилася з 25% до 8% [2]³.

Люди, товари, послуги і ресурси, таким чином, все швидше, з меншими перешкодами перетинають межі національних кордонів. Саме це і є основою, умовою загальносвітової рівноваги попиту і пропозиції на товари, послуги і ресурси. Коли середній тариф нижче

² For Estonia and Lithuania 2nd quarter of 2010.

³ (tariffs level, %).

10%, національне (макроекономічне) середовище формування ринкової рівноваги ресурсів починає «розмиватися».

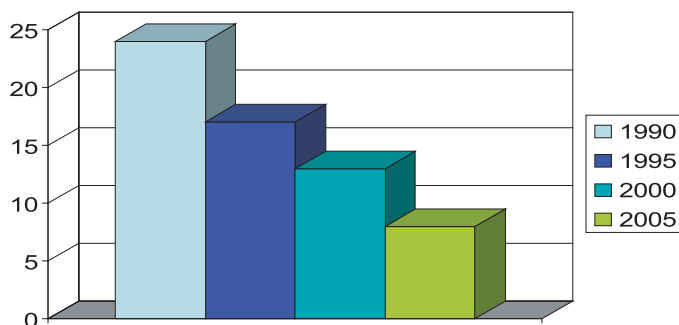

Рис. 1. Середній торговий тариф у світі в 1990–2005 рр. (%) [2]⁴

Отже, кількісне зниження рівня тарифів привело до якісно нового, безпрецедентного для світової економіки стану: була створена можливість для вільного переливання ресурсів між країнами. Звідси і виникає необхідність рівноваги, вирівнювання граничних продуктів ресурсів. І ось тут робоча сила як ресурс проявила себе активніше порівняно з іншими чинниками виробництва.

Неадекватний розподіл трудових ресурсів. На рис. 2 подано зростання населення світу за останніх 1000 років. Якщо воно залишалося практично незмінним за перше тисячоліття (на початку нашої ери населення світу становило 300 млн. осіб, залишаючись незмінним протягом першого тисячоліття, і в 1000 р. населення світу також складало 300 млн. осіб), то за друге тисячоліття чисельність населення світу збільшилася в 21 раз. При цьому це зростання є експоненціальним: чим більша чисельність населення, тим швидше вона зростає. У другій половині XX століття, за 50 років, населення світу вперше подвоїлося. В даний час, на початок XXI сторіччя, чисельність населення світу росте щорічними темпами в 1,2–1,5%. За інших рівних умов наступне подвоєння чисельності населення світу відбудеться за 45 років: у 2045 р. на землі житимуть понад 12 млрд. осіб.

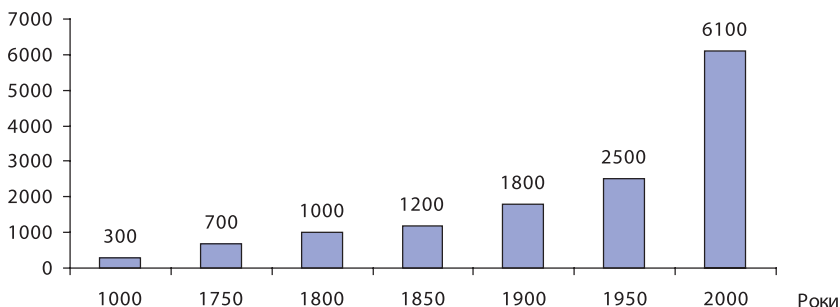

Рис. 2. Зростання населення світу, млн. осіб [3]

⁴ (tariffs level, %).

Само по собі збільшення населення світу не може бути причиною того, щоб говорити про нову економічну дисципліну – мегаекономіку. Річ у тому, що приріст населення є нерівномірним. Так, за останніх 100 років населення світу збільшилося в середньому в 3,59 рази, тоді як населення європейських країн (країн поза межами колишнього СРСР) зросло в 1,76 разу, Китаю – в 2,5 раз, Індії – в 4 рази, Африки – в 6,4 разу, більшості мусульманських країн – 6–8 разів [розраховано за 4]. За ці ж сто років кількість держав збільшилася з 53 до 208, а зростання світового ВВП склало близько 18 разів. У той же самий час за показником ВВП на душу населення «відстань» між найбіднішою і найбагатшою державами збільшилася. Так, якщо в даний час найбагатша держава (Люксембург) багатше найбіднішого (Бурунді) в 763 рази [розраховано за 5], то сто років тому різниця між найбагатшими і найбіднішими, за нашою оцінкою, становила 180–200 разів.

До 70-х – 80-х років минулого сторіччя ринки капіталу, цінних паперів, товарів і послуг завжди виділялися більшою універсальністю, ніж ринки праці. Якщо до цього світовий ринок праці був явно менш мобільним, чим мобільність інших ресурсів (капітал, сировина, інновації), то в наші дні, навпаки, праця є мобільнішою. Можливо, причиною такого стану стало небачене підвищення рівня освіти у всьому світі. На початку XXI століття, за даними Світового банку, 90% населення світу є грамотним [розраховано за 6]. Це один з рідкісних показників (особливо по початковій і вторинній освіті), за яким в принципі велика кількість відсталих держав може конкурувати з найрозвинутішими державами. За кількістю студентів на 10000 осіб східноєвропейські країни є рівними або навіть випереджають західні країни [7]. Україна, Естонія і Латвія дійшли до межі, коли практично всі молоді люди здобувають вищу освіту (600–670 студентів на 10000 населення). Водночас на роботу влаштовується 1/3 цієї молоді. Економіки цих держав не в змозі абсорбувати молодь з таким рівнем освіти. Як наслідок, освічена молодь стає мігрантом навіть у країнах, де очевидний дефіцит робочої сили (країни Балтії та Південного Кавказу, Україна). Ця освічена молодь виїжджає з країни, субсидуючи економіки розвинутих держав. Те ж саме відбувається в африканських, латиноамериканських, далекосхідних і, особливо, мусульманських країнах: часто освічена молодь виїжджає на зустріч з капіталом, а не чекає його приходу у власну країну.

Таким чином, зростання населення світу і рівня його письменності різко підвищили мобільність людей і створили передумови формування нових умов рівноваги щодо цього ресурсу (праці).

Міграція людей: джерело нової економічної рівноваги і зростання. Якщо умовно розглядати всесвіт, що складається з трьох цивілізацій (назвемо їх християнська, мусульманська і далекосхідна цивілізації), то неважко помітити, що земля і населення розподілені украй нерівномірно (рис.3).

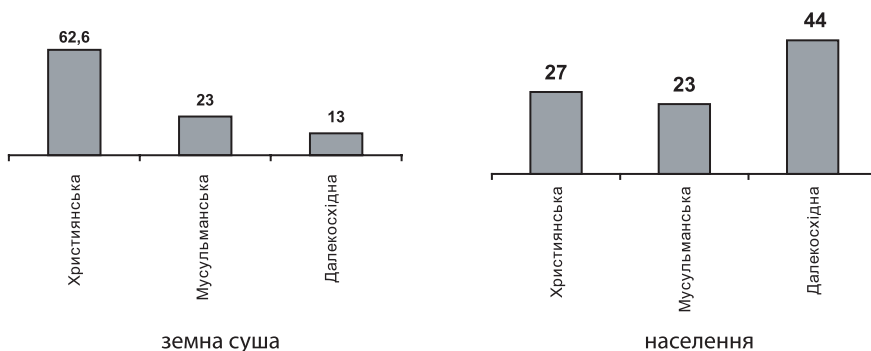

Рис. 3. Розподіл населення і земної суші світу між цивілізаціями [розраховано за 8]

Так, християнське населення контролює 62,6% земної суші (без Антарктиди), тоді як становить 27% населення. Для мусульманської цивілізації ці цифри відповідно складають 23% і 23%, для далекосхідної цивілізації 13% і 44%. Отже, один з чинників виробництва – земля – розподілена у край нерівномірно.

Тепер розглянемо як розподілена світова економіка між означеними вище цивілізаціями (рис.4): 57% виробництва світового ВВП забезпечує християнська цивілізація, 11% – мусульманська і 28% – далекосхідна.

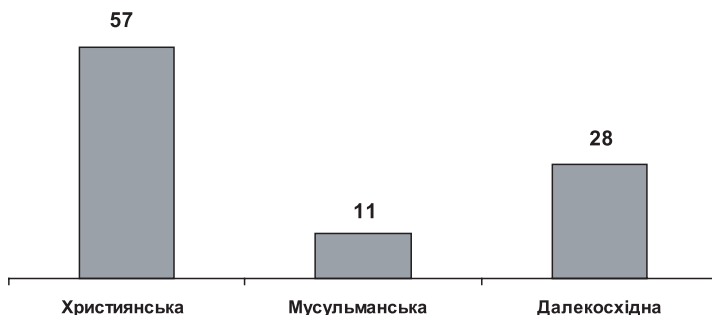

Рис.4. Розподіл світової економіки між провідними цивілізаціями, %

Отже, нерівномірність розподілу чинників виробництва, в даному разі трудових ресурсів і землі, породжує необхідність встановлення рівноваги в світовій економіці. Люди прагнуть до капіталу, а це можливо, як правило, за допомогою інтенсивної міграції людей.

І справді, в даний час щороку мігрують 28–33 млн. чоловік (рис. 5). Це означає, що кількість мігрантів перевищує 1/3 приросту світового населення. У 2000–2005 рр. середній світовий рівень міграції коливався в межах 0,495–0,750% [розраховано за 8]. Основний потік людей спрямовувався з Мексики (-2,7млн. щорічно), Китаю (-2 млн.), Індії (-1,5 млн.), Пакистану (-1,2 млн.), Мьянми (-1 млн.), Ірану (-1 млн.), Філіппін (-0,9 млн.), Бангладеш (-0,7 млн.), Північної Африки (-1,8 млн.) і так далі. Економіки цих країн все ще не в змозі ефективно і повністю абсорбувати “вирощену” робочу силу. При цьому міграція давала можливість зближувати, вирівнювати граничні продукти праці, капіталу і ресурсів між регіонами світової економіки.

Тепер стає зрозумілим твердження, висунуте на початку нашого дослідження: економічна криза 2008–2009 рр. сильніше протікала в країнах з дефіцитом робочої сили і мала м’якші форми прояву в країнах з надлишком робочої сили.

Проаналізуємо напрями руху мігрантів. Основними країнами реципієнтами є: США (+5,7 млн.), Іспанія (+2,5 млн.), Італія (+1,75 млн.), Канада (+1,1 млн.), РФ (+0,97 млн.), Великобританія (+0,95 млн.) і ін. [розраховано за 9]. Це підтверджує висловлену думку щодо мегаекономіки: необхідність встановлення світової рівноваги по граничних продуктах чинників виробництва.

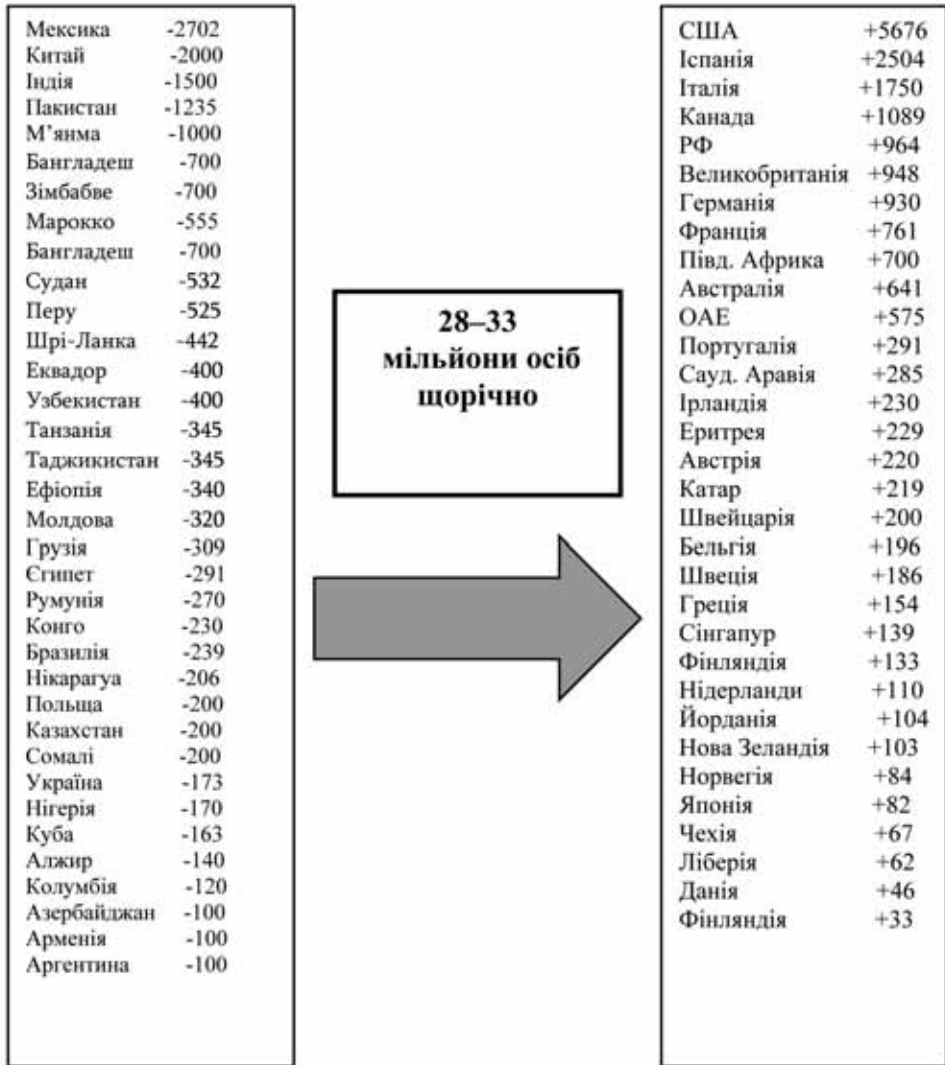

Рис.5. Напрями міграції по країнах у світі, тис. осіб

З цього погляду в'їзд мігрантів до РФ, США, Іспанії, Італії, Канади та ін. є потребою цих країн. Адже це дає шанс здешевити виробництво одиниці продукції і зробити більш конкурентоспроможною національну економіку. Водночас іммігруюча робоча сила в цих країнах дістає можливість для економічнішого, продуктивнішого (інноваційного) застосування, що прискорює процес становлення мегаекономічної (геоекономічної) рівноваги.

Постає запитання: чому більшою мірою люди спрямовуються назустріч капіталу, а не навпаки? Це пов'язано з тим, що *вивіз капіталу недостатньо балансує світову економіку*. Напередодні світової економічної кризи прямі іноземні інвестиції істотно скоротилися.

Якщо в 2000 р. прямі іноземні інвестиції – FDI (1,4 трлн. доларів США) склали 4,4% світового ВВП, то у 2006 р. – 2,4% (1,2 трлн. доларів) [10]. Понад те, основна маса FDI спрямовувалась у розвинуті країни (рис. 6).

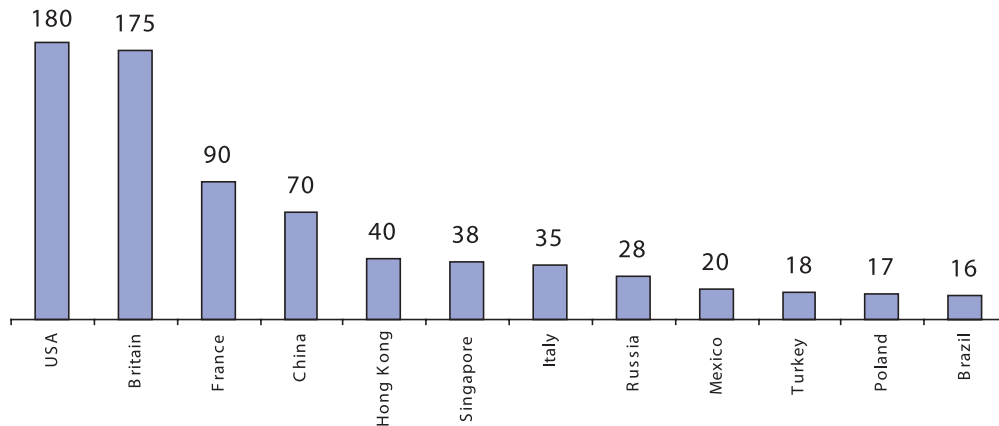

Рис. 6. Потоки FDI, млрд. дол. США

Це означає, що рух капіталу у формі прямих інвестицій не допомагав встановленню рівноваги у світовій економіці. По-перше, частка інвестицій в економіці падала і, по-друге, інвестори віддавали перевагу менш прибутковим, але безпечнішим розвинутим країнам. Це знижувало величину граничного продукту капіталу і посилювало тенденції міграції людей.

Дефіцит ресурсів (сировини) – чинник, що посилює дисбаланс у світовій економіці. Якщо один з ресурсів економіки, праця, експоненціально зростає, то інший чинник, сировина, скорочується. Звичайно, самі запаси часом можуть виявляти тенденції до зростання через відкриття нових родовищ, проте загальна тенденція така, що запаси мінеральної сировини катастрофічними темпами зменшуються, або ж їх добування дорожчає, що перманентно знижує граничний продукт цього чинника глобальної економіки.

А в цілому, дослідження запасів і споживання основних видів мінеральної сировини (вуглеводні, нерудні корисні копалини, руди, кам'яносамодіюча сировина, гірничохімічна сировина), за винятком гідромінеральних ресурсів, показує, що в наші дні людство щороку споживає 0,7% корисних копалин. З урахуванням зростання чисельності населення світу виходить, що щорічно з розрахунку на одну людину дефіцитність ресурсів посилюється в межах одного відсотка. Ця дефіцитність має бути компенсована або стрімким зростанням населення (дефіцит мінеральної енергії тим самим повністю або частково компенсуватиметься енергією живої праці), або розгортанням інноваційної хвилі, здатної компенсувати кількість сировини (корисних копалин), що зменшується.

Інноваційність економіки дає можливість компенсувати втрату від дорожчання сировини, децентралізувати управління економічною системою і повернути її в рівноважний стан [детальніше див. у 11].

На початок XXI століття інноваційність світової економіки істотно знизилася. Інноваційна віддача плюс міграція населення не були в змозі компенсувати зростаючу дефіцитність ресурсів (сировини). З одного боку, це підхльоснуло міграційні потоки людей з

країн, що розвиваються, у розвинуті. З другого боку, у розвинутих країнах спостерігалася тенденція компенсації (перерозподілу) “втрат” шляхом активізації фінансових ринків.

Сутність мегаекономічної рівноваги. Для подальшого розвитку світової економіки потрібний рівніший розподіл ресурсів. Мегаекономіка припускає постійне прагнення чинників (ресурсів) економіки до такої рівноваги:

$$MPL/PC = MPC / Cf = MPR/Rex = MPI / Iv, \text{ де}$$

MPL – граничний продукт праці в світі;

PC – приватне споживання в світі;

MPC – граничний продукт капіталу;

Cf – ефективність (дохід) від капіталу;

MPR – граничний продукт ресурсів;

Rex – доходи від продажу ресурсів;

MPI – граничний продукт від інновацій;

Iv – доходи від інновацій⁵.

Як результат відміченої рівноваги, в наші дні рух праці (міграція) здійснюється набагато легше і економічно вигідніше, ніж трансферти капіталу, товарів і послуг.

Висновки. Мегаекономіка змінює характер рівноваги в макроекономіці і мікроекономіці. Якщо граничний продукт одного з чинників виробництва, праці, постійно підвищується, граничні продукти фіксованих чинників – землі і капіталу – поволі знижуються, і граничний продукт наступного чинника – мінеральних ресурсів – швидко зменшується, граничний продукт останнього чинника – інновацій – не постійний (то зростає, то знижується), то зростання світового ВВП не в змозі на тривалу перспективу встановлювати рівновагу між чинниками. Тому, на наш погляд, спад світового ВВП, частково або періодично може стати єдиною можливістю забезпечення економічної рівноваги у випадках, коли не застосовано адекватних заходів економічної політики із забезпечення мобільності чинників (ресурсів).

Абсолютно очевидно, що підвищення ролі міграції в сучасній економіці викликане спробами багатого капіталом, сировиною і інноваціями Заходу обмежити рух ресурсів. Це породжує економічний тиск між цивілізаціями з метою знаходження більш рівноважного стану світової економіки.

Джерела

1. Багратян Г.А., Кравченко И.С. Мегаэкономический аспект посткризисного развития, «Актуальні проблеми міжнародних відносин», випуск 96 (частина I), Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин. –К., 2011. – С. 83–98.
2. *The Economist*, 2008, December 20th – January 2nd. – P. 113.
3. <http://www.k12science.org/curriculum/popgrowthproj/worldpop.html>, historical estimates of world population, Источник: US Census Bureau.
4. <http://geosite.com.ru/pageid-563-1.html>, the world's population and it's dynamics (Russian).
5. <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>
6. <http://data.worldbank.org/indicator/SE.PRE.ENRR>
7. *Российское образование: тенденции и вызовы: сб. ст. и аналитических докл.* – М.: Изд-во «Дело» АНХ, 2009. – С.6–12, *Statistical Yearbook of Armenia*, Yerevan, 2009. – P.106.

⁵ По суті не має значення, що розглядається у знаменнику: втрати чи дохід.

8. <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>, GDP (current US\$). http://www.economist.com/node/16645990?story_id=16645990, Output, prices and Jobs, July 22nd 2010. <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>, population, total

9. <http://data.worldbank.org/indicator>; http://ddp-ext.worldbank.org/ext/ddpreports/ViewSharedReport?&CF=1&REPORT_ID=9147&REQUEST_TYPE=VIEWADVANCED&HF=N&WSP=N

10. *The economist*. 2007, “Foreign direct investments”, January 20th – 26th. – P.109.

11. Багратян Г.А., Общество и государство.— М.: Изограф, 2000.— С.17–20, 52–92.

Анотація. У статті на основі аналізу посткризового розвитку світової економіки виявлено нові закономірності формування робочої сили, а також зміни в характері макроекономічної рівноваги. Нерівний розподіл чинників виробництва викликає необхідність встановлення рівноваги у світовій економіці, що є предметом дослідження мегаекономіки. Мегаекономіка пов'язана з рухом ресурсів економіки у світі, де найбільш активну роль відіграє робоча сила. Нині різко підвищується мобільність людей, що створює передумови формування нових умов мегаекономічної рівноваги щодо ресурсу праці.

Аннотация. В статье на основе анализа посткризисного развития мировой экономики выявлены новые закономерности формирования рабочей силы, а также изменения в характере макроэкономического равновесия. Неравное распределение показателей производства вызывает необходимость установления равновесия в мировой экономике, что является предметом исследования мегаэкономики. Мегаэкономика связана с движением ресурсов экономики в мире, где наиболее активную роль играет рабочая сила. В современных условиях резко повышается мобильность людей, что создает предпосылки формирования новых условий мегаэкономического равновесия относительно ресурса труда.

Summary. In the presented article, based on post-crisis developments, new patterns of formation of labor force and changes in macroeconomic equilibrium are identified. The unequal distribution of factors of production triggers the necessity to establish equilibrium in world economy. This is a subject of mega-economy. Mega-economy is connected with the movement of resources. Among these resources the labor force is playing a key role. In the modern conditions people's mobility sharply increased which creates prerequisites of new conditions on mega-economic equilibriums of labour force.

Ключові слова: *посткризовий розвиток, робоча сила, мегаекономіка, мегаекономічна рівновага, міграція, інновації, вивіз капіталу, граничний продукт ресурсу.*

Ключевые слова: *посткризисное развитие, рабочая сила, мегаэкономика, мегаэкономическое равновесие, миграция, инновации, вывоз капитала, предельный продукт ресурса.*

Key words: *post-crisis development, labor force, mega-economics, mega-economic equilibrium, migration, innovation, capital export, marginal product of resources.*

Стаття надійшла до редакції журналу 01.04.2011 р.